

XORIYIY MAMLAKATLARDA TA'LIM TIZIMINING MAZMUNI VA SHAKLLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Ruziyeva Dildora Faxriddinovna

Osiyo xalqaro universiteti pedagogika
mutaxassisligi 1-kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15705122>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-Iyun 2025 yil

Ma'qullandi: 14-Iyun 2025 yil

Nashr qilindi: 20-Iyun 2025 yil

KEYWORDS

*oliy ta'lim, ilmiy tadqiqot,
moliyaviy qo'llab-quvvatlash.*

ABSTRACT

Hozirgi globallashuv davrida oliy ta'lim tizimi mamlakatlarning barqaror iqtisodiy o'sishi, innovatsion faoliyatning kuchayishi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola rivojlangan xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimining mazmuni va shakllarining o'ziga xos xususiyatlarini ochiq ifoda etadi.

Oliy ta'lim tizimi – bu jamiyatga yuqori malakali mutaxassislar, olimlar va innovatorlar yetkazib beruvchi murakkab ijtimoiy institutdir. U inson kapitalini shakllantiradi, ilm-fan va texnologik taraqqiyotga xizmat qiladi, davlatning raqobatbardoshligini oshiradi. Oliy ta'lim nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalarni, balki ijtimoiy ong, fuqarolik pozitsiyasi, tanqidiy fikrlash va liderlik salohiyatini ham rivojlantiradi. Hozirgi globallashuv davrida oliy ta'lim tizimi mamlakatlarning barqaror iqtisodiy o'sishi, innovatsion faoliyatning kuchayishi va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ko'plab davlatlar ta'lim tizimiga ustuvor ahamiyat qaratmoqda.

Jon Genri Nyumaning "The Idea of a University" asari universitet ta'limining mohiyati va uning jamiyatdagi o'rni haqida chuqur fikrlarni o'z ichiga oladi. U universitetni nafaqat bilim olish joyi, balki shaxsiy va ma'naviy rivojlanish uchun muhim muhit sifatida ko'radi. Nyuman ta'lim jarayonida bilimlarning birligi va turli fanlar o'rtasidagi aloqalarning ahamiyatini ta'kidlaydi. U ta'limni faqat amaliyot uchun emas, balki insonning ruhiy rivojlanishi uchun ham zarur deb biladi. Universitetda o'qitish jarayoni talabalarga mustaqil fikrlash va tahlil qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan bo'lishi kerak. Nyuman¹ o'qituvchilarni talabalarga shaxsiy yondashuvni qo'llashga chaqiradi, chunki o'qituvchilar va talabalar o'rtasidagi aloqalar ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini belgilovchi muhim omillardandir. Bu aloqalar talabalarga bilimlarni chuqurroq anglash va o'z fikrlarini shakllantirish imkonini beradi. Shuningdek, universitet ijtimoiy va madaniy taraqqiyotda muhim rol o'ynaydi. Nyuman ta'limning jamiyatdagi o'rni va uning insoniyat taraqqiyotidagi ahamiyatini ko'rsatadi. Universitet nafaqat bilimlarni tarqatish, balki ma'naviy qadriyatlarni tarbiyalovchi muassasa sifatida ham xizmat qiladi. Bu esa, o'z navbatida, kelajak avlodlarning ma'naviy va axloqiy jihatdan yetuk bo'lishiga yordam beradi. Nyumaning g'oyalari universitet ta'limining

nazariyasi va amaliyoti haqida chuqur tushunchalar beradi. U universitetni nafaqat bilim olish joyi, balki shaxsiy rivojlanish va ijtimoiy taraqqiyotning markazi sifatida ko'radi. Bu fikrlar zamonaviy ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lib, universitetlarning roli va vazifalarini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Shunday qilib, Nyumaning asari universitet ta'limining haqiqiy mohiyatini anglashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Oliy ta'lim taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biridir. Ilmiy-tadqiqotlar va innovatsiyalar aynan oliy ta'lim muassasalarida shakllanadi. Yuqori malakali kadrlar tayyorlanishi esa ishlab chiqarish, sog'liqni saqlash, axborot texnologiyalari, davlat boshqaruvi kabi barcha sohalarda sifatli yondashuvni ta'minlaydi. Shuningdek, oliy ta'lim ijtimoiy tenglik, inklyuzivlik va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi. Oliy ta'lim orqali yoshlar o'z hayot yo'nalishini belgilaydi, shaxsiy va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishadi. Rivojlangan mamlakatlar (AQSh, Buyuk Britaniya, Germaniya, Yaponiya, Janubiy Koreya va boshqalar) tajribasiga nazar tashlasak, oliy ta'lim tizimining samarador boshqaruvi ularning muvaffaqiyatida muhim omil bo'lganini ko'rish mumkin. Ushbu mamlakatlarda oliy ta'lim boshqaruvi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- *Avtonomiya va mas'uliyat:* Oliy ta'lim muassasalari mustaqil faoliyat yuritadi, o'z akademik va moliyaviy siyosatini belgilaydi, biroq natijalari uchun javobgar bo'ladi.

- *Tahliliy yondashuv:* Qarorlar ilmiy tadqiqotlar, bozor tahlillari va statistika asosida qabul qilinadi.

- *Davlat-xususiy sheriklik:* Ta'lim sifati va infratuzilmasini yaxshilash uchun davlat va xususiy sektor hamkorlik qiladi.

- *Sifat nazorati tizimi:* Akkreditatsiya va reytinglar orqali ta'lim sifati doimiy baholab boriladi.

- *Xalqaro integratsiya:* Talaba va professorlar almashinuvi, qo'shma dasturlar va xalqaro grantlar orqali global ta'lim makoniga integratsiya qilinadi.

Oliy ta'lim – bu nafaqat kadrlar tayyorlash tizimi, balki har tomonlama taraqqiyotning, ilmiy-texnikaviy yuksalishning va barqaror ijtimoiy rivojlanishning asosi hisoblanadi. Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimi samarali boshqarilgan taqdirda, mamlakatning global maydondagi raqobatbardoshligi ortadi, fuqarolik jamiyati esa barqaror rivojlanadi. Oliy ta'lim tizimi — jamiyatning intellektual va madaniy rivojlanishida muhim rol o'ynovchi murakkab tizimdir. U nafaqat bilim berish, balki ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlarga ham ta'sir ko'rsatadi. Oliy ta'lim tizimining boshqaruvi esa uning samaradorligini belgilovchi asosiy omil hisoblanadi. Ushbu bitiruv malakaviy ishi orqali oliy ta'lim tizimining nazariy asoslarini, uning komponentlarini, rivojlanish bosqichlari va global tendensiyalari o'rganilgan. Oliy ta'lim tizimining nazariy asoslari bir qator ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy nazariyalarga tayangan holda shakllanadi. Ushbu nazariyalar, asosan, ta'limning maqsadi, vazifalari va uning jamiyatdagi o'rni haqida fikr yuritadi. Masalan, funksionalizm nazariyasi ta'limni jamiyatning barqarorligini ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida ko'radi. Ushbu nuqtai nazardan, oliy ta'lim tizimi ijtimoiy ierarxiyani yaratadi va jamiyatning turli qatlamlari o'rtasida aloqalarni mustahkamlaydi. Boshqa tomondan, konstruktivizm nazariyasi ta'lim jarayonini o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi interaktiv munosabat sifatida ko'rib, bilimning o'zaro almashinuvi va yaratilishiga e'tibor qaratadi. Bu nazariyalar oliy ta'lim tizimining boshqaruvi uchun muhim yo'nalishlarni belgilaydi.

Oliy ta'lim tizimi bir necha asosiy bosqichlardan iborat. Ular quyidagilar:

1. Bakalavriat: 3-4 yillik dastur bo'lib, fundamental nazariy bilimlar va dastlabki kasbiy tayyorgarlikni beradi.

2. Magistratura: 1-2 yillik chuqurlashtirilgan ilmiy va kasbiy tayyorgarlik bosqichi. U asosan tadqiqotga yo'naltirilgan.

3. Aspirantura: 3 yillik oliy ta'lim muassasalarida ilmiy darajalar olish uchun mo'ljallangan ta'lim shakli bo'lib, asosan ilmiy tadqiqotlar olib borish va doktorlik dissertatsiyasini yozishga qaratilgan.

4. Doktorantura (PhD yoki DSc): 2-3 yillik ilmiy-tadqiqot ishlariga ixtisoslashgan yuqori bosqich bo'lib, fan doktori darajasini olishga tayyorlaydi.

Oliy ta'lim muassasalari:

Universitetlar. Har xil yo'nalishlar bo'yicha keng qamrovli ta'lim, ilmiy-tadqiqot va innovatsion faoliyat bilan shug'ullanadi.

Institutlar. Muayyan soha yoki sohaga ixtisoslashgan oliy ta'lim muassasalari (masalan, pedagogika, tibbiyot).

Akademiyalar. Ma'lum bir fan yoki kasbiy yo'nalishda chuqurlashgan ta'lim va ilmiy izlanish olib boradi.

Texnologik universitetlar yoki oliy texnika maktablari. Texnik, muhandislik, IT yo'nalishlarida maxsuslashtirilgan oliy ta'lim muassasalari.

Qo'shimcha tarkibiy qismlar: ilmiy tadqiqot institutlari (universitetga qarashli bo'lishi mumkin), o'quv-ilmiy laboratoriyalar, kafedralar va fakultetlar, malaka oshirish va qayta tayyorlash markazlari, yotoqxonalar, kutubxonalar, sport majmualari va boshqa infratuzilmalar.

1-jadval.

Oliy ta'lim tizimi o'z rivojlanishidagi 4 bosqich.

1.	Globalizatsiya	Oliy ta'lim tizimi global miqyosda hamkorlik va aloqalarni rivojlantiradi. Ta'lim muassasalari xalqaro darajada tan olinadi va talabalar uchun chet elda ta'lim olish imkoniyatlari oshadi.
2.	Modernizatsiya	Ta'lim jarayonida yangi texnologiyalar va innovatsiyalar joriy etiladi. Ta'lim dasturlari zamonaviy talablar va global tendensiyalarga moslashtiriladi.
3.	Kengayish va diversifikatsiya	Oliy ta'lim tizimi kengayib, yangi yo'nalishlar va mutaxassisliklar paydo bo'ladi. Bu bosqichda ta'lim muassasalari o'rtasida raqobat kuchayadi.
4.	Boshlang'ich rivojlanish	Bu bosqichda oliy ta'lim tizimi yangi shakllanish jarayonida bo'ladi. Ta'lim muassasalari tashkil etilib, dastlabki ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi.

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimi globallashtirish jarayonlari, texnologik o'zgarishlar va ijtimoiy talablar bilan bog'liq bir qator tendensiyalarga duch kelmoqda. Ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: COVID-19 pandemiyasi davrida onlayn ta'limning ahamiyati yanada oshdi. Oliy ta'lim muassasalari masofaviy ta'lim platformalarini joriy etish orqali o'quv jarayonini davom ettirishga muvaffaq bo'ldilar. Ta'limning kreativ va innovatsion yondoshuvlari talabalar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Ta'lim dasturlari zamonaviy texnologiyalar va metodologiyalar bilan boyitiladi. Oliy ta'lim muassasalari ijtimoiy

mas'uliyatni o'z zimmasiga olgan holda, jamiyatning muammolarini hal qilishga ko'maklashishi kerak. Bu, o'z navbatida, ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Oliy ta'lim tizimida xalqaro hamkorlik va tajriba almashinuvi muhim ahamiyatga ega. Ta'lim muassasalari o'rtasida o'zaro aloqalar va hamkorliklar rivojlanmoqda, bu esa ta'lim sifatini yanada oshiradi.

Oliy ta'lim tizimi va uning boshqaruvi — murakkab va ko'p qirrali jarayonlar to'plami bo'lib, u jamiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Nazariy asoslar, komponentlar, rivojlanish bosqichlari va global tendensiyalar bu tizimning samaradorligini belgilovchi omillardir. Oliy ta'lim tizimining boshqaruvi, ta'lim sifatini oshirish va jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, oliy ta'lim tizimining zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlanishi va boshqarilishi har bir mamlakat uchun ustuvor vazifadir. Oliy ta'lim tizimi har bir jamiyatning intellektual, iqtisodiy va madaniy rivojlanishida hal qiluvchi o'rin tutadi. U nafaqat kasbiy malakali kadrlarni tayyorlash, balki ijtimoiy ongli, zamonaviy bilimlarga ega, innovatsion fikrlovchi shaxslarni tarbiyalash vazifasini ham bajaradi. Bugungi kunda dunyo miqyosida oliy ta'lim tizimining boshqaruvi keng ko'lamlil ilmiy yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va global tendensiyalar asosida shakllanmoqda. Avvalo, oliy ta'lim tizimini boshqarishning nazariy asoslari haqida to'xtalib o'tsak, bu borada bir nechta yondashuvlar mavjud. Sistemali yondashuv oliy ta'lim muassasalarini yagona tizim sifatida ko'rib, uning barcha tarkibiy qismlarini uyg'unlikda boshqarishni taklif qiladi. Stratejik boshqaruv esa uzoq muddatli maqsadlarni belgilab, resurslardan oqilona foydalanish orqali samaradorlikni oshirishni ko'zda tutadi. Inson kapitali nazariyasi esa ta'limni jamiyat rivojiga yo'naltirilgan investitsiya sifatida ko'radi. Oliy ta'lim tizimi bir nechta muhim komponentlardan iborat. Bular davlat siyosati va normativ-huquqiy baza, oliy o'quv yurtlari, ta'lim dasturlari, professor-o'qituvchilar, talabalar, moliyaviy resurslar va infratuzilma, shuningdek, ta'lim sifatini baholash tizimidir. Har bir komponent tizimning mustahkam faoliyat yuritishida muhim ahamiyatga ega. Tarixiy jihatdan qaralganda, oliy ta'lim tizimi bir necha bosqichlarni bosib o'tgan. Ilk bosqichda diniy va falsafiy bilimlar asosiy o'rin tutgan bo'lsa, sanoat inqilobi davrida texnik va iqtisodiy mutaxassisliklar jadal rivojlana boshladi. Keyinchalik, ta'lim ommaviylashib, aholining keng qatlamlari uchun ochiq bo'ldi. 21-asrda esa raqamlashtirish, onlayn ta'lim va global integratsiya jarayonlari oliy ta'limda ustuvor yo'nalishlarga aylandi. Bugungi global tendensiyalar orasida xalqaro hamkorlik, raqamli ta'lim platformalari, sun'iy intellektdan foydalanish, sifatni baholash tizimlarini takomillashtirish, ekologik barqarorlik va inklyuzivlik masalalari muhim o'rin tutmoqda. Ilg'or mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, mustaqil va shaffof boshqaruv, akademik erkinlik, innovatsion muhit va jamiyat ehtiyojlariga moslashgan ta'lim mazmuni oliy ta'limni muvaffaqiyatli rivojlantirishning asosiy omillaridandir. Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim tizimi murakkab va ko'p qirrali ijtimoiy institut bo'lib, uning samarali boshqaruvi orqali nafaqat iqtisodiy taraqqiyot, balki madaniy va ilmiy yuksalish ham ta'minlanadi. Bugungi kunda O'zbekiston ham ushbu global tendensiyalarni chuqur o'rganib, milliy ta'lim tizimini zamon talablariga mos ravishda takomillashtirish yo'lida muhim islohotlarni amalga oshirmoqda.

References/Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ashraf o'g, M. U. B. (2023). RIVOJLANGAN XORIJIY MAMLAKATLARDA TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. *Journal of new century innovations*, 41(2), 220-222.

2. Zikirjonova, M. F. Q. (2022). XORIY DAVLATLARINI TA'LIM TIZIMI (AQSH, YAPONIYA, GERMANIYA MISOLIDA). Scientific progress, 3(4), 261-266.
3. Amondjonovich, I. B. (2023). IQTISODIY RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA TA'LIM TIZIMI VA MAKTABLARDA TA'LIM-TARBIYA AMALIYOTI. Новости образования: исследование в XXI веке, 1(11), 1025-1030.
4. Ruziyeva Dildora Faxriddinovna. (2025). RIVOJLANGAN XORIJIY MAMLAKATLARDA TA'LIMNI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI. JOURNAL OF EDUCATION, ETHICS AND VALUE, 4(2), 56-58. Retrieved from <https://jeev.innovascience.uz/index.php/jeev/article/view/1168>
5. Чуллиев, С. Р. (2024, October). РАҚАМЛИ ИҚТИСОДИЁТНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА ВЕНЧУР КАПИТАЛИНИНГ РОЛИ. In International Conference on Adaptive Learning Technologies (Vol. 10, pp. 16-18).
6. Chulliyev Suhrob Rabbonaqlovich. (2024). The Significance of Venture Capital on the Digital Economy. American Journal of Business Practice, 1(7), 47-52. Retrieved from <https://semantjournals.org/index.php/AJBP/article/view/508>
7. Chulliyev Suhrob Rabbonaqlovich. (2024). Scientific-Theoretical Basis of Venture Capital. American Journal of Business Practice, 1(6), 46-51. Retrieved from <https://semantjournals.org/index.php/AJBP/article/view/252>
8. Чуллиев, С. (2024). ВЗАИМОСВЯЗЬ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ С ВЕНЧУРНЫМ КАПИТАЛОМ И ФАКТОРАМИ, ВЛИЯЮЩИМИ НА ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ. Экономическое развитие и анализ, 2(5), 67-74.

INNOVATIVE
ACADEMY